

จังหวัดยะลา

สมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา-สมัยธนบุรี

ดินแดนอันเป็นที่ตั้งของจังหวัดยะลาในปัจจุบันนี้ แต่เดิมจะเป็นท้องที่บริเวณหนึ่งในเมืองปัตตานีซึ่งไม่ได้แยกออกมาเป็นเมือง ดังนั้นจึงต้องกล่าวถึงเรื่องราวเบื้องต้นที่เกี่ยวกับเมืองปัตตานี

เมืองปัตตานีมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยตลอดจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้น โดย นายโทเม ปิเรส (TOME PIRES) ชาวโปรตุเกสผู้เข้ามาอยู่ในมะละกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ได้บันทึกว่า ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พ.ศ. ๑๙๑๓-๑๙๓๑) พระองค์ทรงได้ริชดาของมุขมนตรีแห่งปัตตานีคนหนึ่งเป็นพระสนม^๑ ในฐานะเมืองประเทศราช ปัตตานีมีหน้าที่ส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายทุก ๓ ปี ซึ่งในข้อนี้ ลาลูแบร์ (LA LOUBERE) อัครราชทูตฝรั่งเศสซึ่งมากรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ได้ยืนยันว่าปัตตานีต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองอย่างละต้น เข้ามาถวายพระมหากษัตริย์ไทยทุกสามปี ปัตตานีเป็นเมืองประเทศราชของไทยเรื่อยมาจนกระทั่งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ ปัตตานีจึงตั้งตนเป็นอิสระ

ในสมัยธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕) ปัตตานีได้ส่งเครื่องราชบรรณาการต่อไประยะหนึ่ง จนถึงปลายสมัยธนบุรีซึ่งเกิดความวุ่นวายภายใน ปัตตานีจึงเป็นอิสระอีก

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองปัตตานี โดยให้เมืองสงขลาเป็นผู้ควบคุมดูแลเมืองปัตตานี (แต่เดิมเมืองปัตตานีอยู่ในความดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช) นอกจากนี้ได้แบ่งเมืองปัตตานีออกเป็น ๗ เมือง คือ ปัตตานี ยะหริ่ง สายบุรี ยะลา รามัน ระแงะ และหนองจิก จึงนับว่าเมืองยะลาได้แยกมาตั้งเป็นเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใน พ.ศ. ๒๓๓๕^๒

เมืองยะลาเมื่อแยกออกจากเมืองปัตตานีแล้วมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับเมืองหนองจิก

ทิศใต้ ตั้งแต่เขาปะวาหะมะ ไปทางทิศตะวันออก ถึงเขาปะวะหลอ สะเดาะเหนือ บ้านจินแหง จนถึงคลองท่าสาป จดบ้านบันนังสตา

^๑ A TEEUW AND D.K. WYATT. HIKAYAT PATTANI : THE STORY OF PATTANIP. ๕-๖ (อ้างอิงมาจากการปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี โดย สมโชติ อ๋องสกุล หน้า ๓๐-๓๑)

^๒ หลักฐานเกี่ยวกับระยะเวลาที่ดำเนินการแบ่งปัตตานีเป็น ๗ หัวเมือง ระบุต่างกัน เช่น พงศาวดารเมืองปัตตานี และตำนานเกี่ยวกับประวัติเมืองปัตตานี ระบุว่า การแบ่งปัตตานีเป็น ๗ เมือง เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จากการปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี โดย สมโชติ อ๋องสกุล หน้า ๔๐

ทิศตะวันออก	ติดต่อกับเมืองยะหริ่ง ตั้งแต่หมู่บ้านโหละเปาะยาหมีง มีสายน้ำยาวไป จดคลองท่าสาป
ทิศตะวันตก	ติดต่อเมืองไทรบุรี มีคลองบ้านบาโงย แขวงเมืองเทพา เป็นเขตขึ้นไป จนถึงบ้านยีนงต่อไปจนถึงบ้านเหมาะะเหลาะ

ส่วนเจ้าเมืองที่ปกครองเมืองยะลานั้น ปรากฏหลักฐานว่าก่อน พ.ศ. ๒๓๖๐ มีตัวนยะลา เป็นพระยายะลา โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านยะลา ซึ่งนับว่าเป็นสถานที่ตั้งตัวเมืองยะลาครั้งแรก ต่อมาพระยายะลา (ตัวนยะลา) ถึงแก่กรรม พระยาสงขลา (เถียนแสง) ซึ่งว่าราชการเมืองสงขลา ให้ตัวน บางกอก ซึ่งเป็นบุตรพระยายะลา รักษาราชการเมืองยะลา แล้วนำความขึ้นไปกราบบังคมทูลให้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านฯ ทรงทราบ ซึ่งได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตตาม ความประสงค์ของพระยาสงขลา และพระราชทานตราตั้งให้พระยาสงขลาเชิญออกไปตั้งให้ตัวนบางกอก เป็นพระยายะลา ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๖๐ โดยยังคงว่าราชการอยู่บ้านเจ้าเมืองคนเก่า ไม่ได้ย้ายเมืองไป ที่อื่น

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยายะลา (ตัวนบางกอก) ร่วมกับ พระยาปัตตานี (ตัวนสุหลง) พี่ พระยาหนองจิก (ตัวนกะจิ) น้อง และพระยาระแงะ (หนิเตะ) คิดกันเป็น กบฏ โดยตีบ้านพระยายะหริ่ง (ฟ่าย) แล้วเข้าตีเมืองจะนะ เมืองเทพา พระยาสงขลาหนีไปบอกเข้ามา กรุงเทพฯ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาเพชรบุรีเป็นแม่ทัพออกไปสมทบช่วยเมืองสงขลา ครั้นกองทัพพระยา เพชรบุรีออกไปถึงเมืองสงขลา ก็รวบรวมกำลังสมทบกับกองทัพพระยาสงขลาแยกออกไปตีตั้งแต่เมือง จะนะ เมืองเทพา ตลอดจนถึงเมืองระแงะ จับพระยาปัตตานี พระยายะลา พระยาหนองจิก ได้ที่ตำบล บ้านโตะเตะ ในเขตแขวงเมืองระแงะ ส่วนพระยาระแงะหนีไปได้ ในระหว่างนั้นพระยาสงขลาได้ให้หลวง สวัสดิ์ภักดี (ยิ้มซ่าย) ซึ่งเป็นผู้ช่วยราชการเมืองยะหริ่งไปรักษาราชการเมืองยะลา หลวงสวัสดิ์ภักดีก็ไป ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลวังตระ แขวงเมืองยะลา

เมื่อหลวงสวัสดิ์ภักดี ไปเป็นเจ้าเมืองยะหริ่งแล้ว พระยาสงขลา ก็ได้นำตัวนายเมือง ซึ่ง เป็นบุตรพระยายะหริ่ง (ฟ่าย) เข้ากรุงเทพฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราตั้งให้นายเมือง เป็นพระยายะลา โดยได้รับพระราชทานนามบรรดาศักดิ์ว่า พระยาณรงค์ฤทธิ์ ศรีประเทศวิเศษวังษา (เมือง)^๓ ซึ่งได้เป็นเจ้าเมืองยะลาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๐ โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลท่าสาป ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑) ตัวนบาตูปุเต้ เป็นพระ ยายะลา

ครั้งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ตั้งให้ตัวนกะจิ บุตรพระยา ยะลา (ตัวนบาตูปุเต้) เป็นเจ้าเมืองยะลา ปรากฏหลักฐานว่าในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีใบบอกจากเจ้าเมือง ยะลาเพื่อแจ้งรายการเก็บภาษีเข้ามายังกรุงเทพฯ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๒๙-๒๔๓๒ โดยพระยายะลาได้

^๓ บรรดาศักดิ์นี้ได้ใช้สืบทอดกันเรื่อยมาจนกระทั่งยุบเลิกการปกครองบริเวณ ๗ หัวเมือง และเปลี่ยนการปกครองเป็นแบบ มณฑลเทศาภิบาล ใน พ.ศ. ๒๔๔๕

จัดให้แก่นักแกะและหันเฉียง เป็นผู้เก็บเงินภาษีเข้าที่บ้านทำสาปในอัคราร้อยชักสาม ซึ่งปรากฏว่า มีลูกค้าทั้งไทย จีน บรรทุกสินค้ามาขายที่ทำสาปอย่างคับคั่ง สำหรับสินค้าที่มีการซื้อขายและเก็บภาษี ได้แก่ ไม้ขีดไฟ ผ้าขาว ผ้าลาย ผ้าดำ ฐปจีน เกลือ ด้ายสีต่าง ๆ (สีดำ ขาว เหลือง) น้ำมันมะพร้าว ยาแดง กุ้งแห้ง น้ำตาล กรวด น้ำตาลโตนด กะทะเหล็ก ปลาเค็ม ข้าว^๔ จากหลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่า บริเวณบ้านทำสาปเป็นที่ตั้งของเมืองยะลา ซึ่งมีความเจริญและเป็นย่านการค้าของเมืองยะลาในสมัยรัชกาลที่ ๕

การจัดรูปการปกครองเมืองตามระบอบมณฑลเทศาภิบาล

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้มีการปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาค โดยดำเนินการปกครองแบบเทศาภิบาล สำหรับบริเวณ ๗ หัวเมือง ก็ได้ประกาศข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ ๗ หัวเมือง ร.ศ. ๑๒๐ กำหนดให้บริษัท ๗ หัวเมือง (ประกอบด้วยเมืองปัตตานี หนองจิก ยะหริ่ง สายบุรี ยะลา ระแงะ และรามันห์) มีพระยาเมือง เป็นผู้รั้งราชการบ้านเมือง แต่ละเมืองต่างมีหน่วยบริหารราชการของตนเอง แต่จะมีข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณเป็นผู้ควบคุมการดำเนินงานทั่วไป โดยอยู่ภายใต้การดูแลของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช

ในแต่ละเมืองจะมีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ดังนั้นในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ พระยาศักดิ์โสณี (หนา บุนนาค) ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณได้แบ่งแต่ละเมืองเป็นอำเภอต่าง ๆ

๑. เมืองปัตตานี แบ่งเป็น ๒ อำเภอ คือ อ.กลางเมืองกับ อ.ยะรัง
๒. เมืองรามัน แบ่งเป็น ๒ อำเภอ คือ อ.กลางเมืองกับ อ.เบตง
๓. เมืองหนองจิก แบ่งเป็น ๒ อำเภอ คือ อ.กลางเมืองกับ อ.เมืองเก่า
๔. เมืองสายบุรี แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อ.กลางเมือง, อ.ยิงอ และ อ.บางนรา
๕. เมืองระแงะ แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อ.กลางเมือง, อ.โต๊ะโมะ และ อ.สุโหงปาดี
๖. เมืองยะหริ่ง แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อ.กลางเมือง, อ.ปะนาเระ และ อ.ระเกะ
๗. เมืองยะลา แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อ.กลางเมือง, อ.ยะหา และ อ.กะลาพอ

แต่ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้แบ่งเมืองยะลาออกเป็น ๒ อำเภอ คือ อ.เมืองและ อ.ยะหา^๕ ต่อมาในวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ประกาศตั้งหัวเมืองทั้ง ๗ เป็นมณฑลปัตตานี โดยยุบเมืองเล็ก ๆ ลงเหลือ ๔ เมือง คือ

- ๑) รวมเมืองหนองจิก ยะหริ่ง ปัตตานี ขึ้นเป็นเมืองปัตตานี
- ๒) รวมเมืองรามัน ยะลา ขึ้นเป็นเมืองยะลา
- ๓) เมืองสายบุรียังคงเป็นเมืองสายบุรี (ภายหลังยุบเป็นตำบลตะลุบัน อำเภอสายบุรี)
- ๔) เมืองระแงะยังคงเป็นเมืองระแงะ (ภายหลังรวมตั้งเป็นจังหวัดนราธิวาส)

^๔ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒.๑๒ ก/๒๕ โบบอกเขต ๗ หัวเมือง ร.ศ. ๑๐๕-๑๐๘

^๕ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒.๑/๒ รายชื่อมณฑลและเมืองที่แบ่งการปกครอง ร.ศ. ๑๒๖

โดยมีพระยาศักดิ์โสณีเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ซึ่งได้ปรากฏหลักฐานว่าในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ พระยาศักดิ์โสณีได้ตรวจราชการมณฑลปัตตานี ซึ่งรวมถึงการตรวจราชการเมืองยะลาด้วย และจากรายงานการตรวจราชการทำให้ทราบถึงสภาพของเมืองยะลาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ ตลอดจนปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^๖

การจัดรูปการปกครองในสมัยปัจจุบัน

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ประกาศยุบเลิกมณฑลปัตตานี ทั้งนี้ เพราะการคมนาคมสะดวกขึ้นการดูแลปกครองบังคับบัญชาทำได้รัดกุมยิ่งขึ้น และเพื่อประหยัดรายจ่ายเงินแผ่นดิน และต่อมาได้มีการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ จัดระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ มีข้าหลวงประจำจังหวัดและกรมการจังหวัดเป็นผู้บริหาร จังหวัดยะลาก็เป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยสืบต่อมาจนทุกวันนี้

---

^๖ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒.๑๔/๗๓